

Real samarali almashuv kursining muvozanat darajasini

baholash: O‘zbekiston misolida

Olimova Guli Bobomurod qizi

Toshkent kimyo texnologiya institute Yangiyer filiali

Iqtisodiyot yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot O‘zbekiston iqtisodiyoti doirasida real samarali almashuv kursining (RSAK) uzoq muddatli muvozanat darajasini aniqlashga qaratildi. Tadqiqotda xatti-harakatga asoslangan muvozanat almashuv kursi (BEER) metodologiyasi va xatolikni tuzatish modeli (ECM) qo‘llanilib, 2016-yil I chorakdan 2024-yil IV chorakka qadar bo‘lgan choraklik ma’lumotlar tahlil qilindi.

Kalit so‘zlar: real samarali almashuv kursi, muvozanatli valyuta kursi, BEER metodologiyasi, makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar, O‘zbekiston iqtisodiyoti, xatolikni tuzatish modeli, valyuta bozori.

Kirish. Real samarali almashuv kursi (RSAK) rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda iqtisodiy barqarorlik, tashqi savdo raqobatbardoshligi va investitsiyalarni jalb qilishda muhim rol o‘ynaydi. RSAKning muvozanat darajasi fundamental iqtisodiy omillarga mos keladigan, qisqa muddatli tashqi shoklar va bozor tebranishlaridan xoli qiymatni anglatadi. O‘zbekiston iqtisodiyoti ochiq bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayonida bo‘lib, so‘nggi yillarda valyuta bozori liberallashtirish islohotlari va tashqi savdo hajmining o‘sishi RSAKning muvozanat darajasini aniqlashni dolzarb vazifaga aylantirdi.

Ushbu tadqiqot O'zbekiston iqtisodiyoti misolida RSAKning uzoq muddatli muvozanat darajasini baholashni maqsad qilib qo'ydi. Tadqiqotda xatti-harakatga asoslangan muvozanat almashuv kursi (BEER) metodologiyasi qo'llanildi, chunki u makroiqtisodiy omillarni tahlil qilishda keng tarqalgan va empirik jihatdan mustahkam asosga ega. Balassa-Samuelson effekti nazariyasiga ko'ra, savdo va savdo bo'lmagan sektorlardagi mahsuldorlik farqlari RSAKning dinamikasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi (Balassa, 1964; Samuelson, 1964). O'zbekistonning tashqi savdo hamkorlari, xususan Rossiya, Xitoy, Qozog'iston, Turkiya va Janubiy Koreya bilan iqtisodiy aloqalari tahlilda muhim o'rin tutadi.

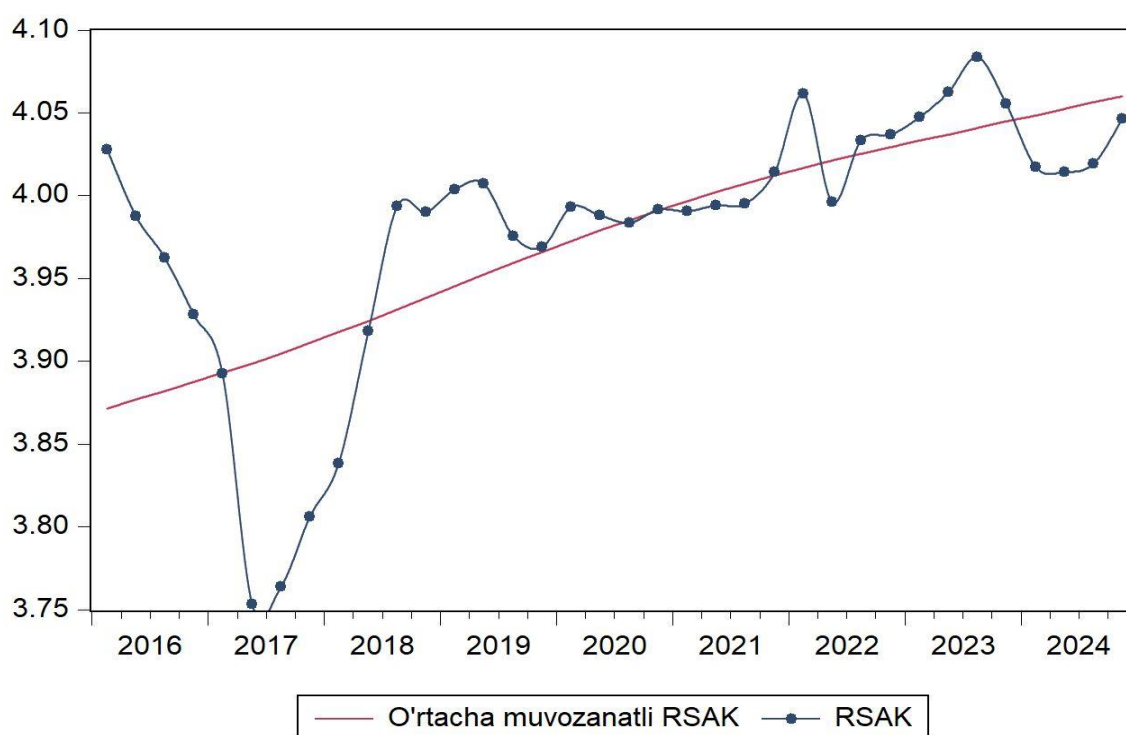
Usullar. Tadqiqotda O'zbekistonning 2016-yil I chorakdan 2024-yil IV chorakka qadar bo'lgan choraklik ma'lumotlari tahlil qilindi. RSAKning muvozanat darajasini aniqlash uchun xatolikni tuzatish modeli (ECM) qo'llanildi. Quyidagi makroiqtisodiy omillar tahlilga kiritildi:

- 1. Mahsuldorlik tafovuti:** Tashqi savdo va ichki bozor sohalaridagi mahsuldorlik farqi Balassa-Samuelson effekti orqali RSAKga ta'sir qiladi. O'zbekistonning eksportga yo'naltirilgan sohalar(masalan, paxta, oltin va gaz) va ichki xizmatlar sektori o'rtasidagi mahsuldorlik farqlari tahlil qilindi.
- 2. Aholi jon boshiga YAIM:** Xarid qobiliyati pariteti bilan tuzatilgan YAIM o'sishi RSAKni mustahkamlovchi inflyatsion bosim hosil qiladi.
- 3. Tashqi savdo shartlari:** Eksport narxlarining import narxlariga nisbati RSAKning mustahkamlanishiga ta'sir qiladi.
- 4. Davlat xarajatlari va qarzi:** YAIMga nisbatan davlat xarajatlari va qarzlar RSAKning dinamikasiga ta'sir qiladi.
- 5. Real foiz stavkasi:** Yuqori foiz stavkalari kapital oqimlarini jalb qilib, RSAKni mustahkamlaydi.
- 6. Savdo ochiqligi va investitsiyalar:** Eksport va import nisbati hamda investitsiyalarning YAIMga nisbati RSAKga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Ushbu omillar O‘zbekistonning beshta yirik savdo hamkorlari ko‘rsatkichlariga nisbatan hisoblandi.

Natijalar. Tahlil natijalari O‘zbekistonning RSAK muvozanat darajasining o‘rtacha yillik 2,2 foiz mustahkamlanish sur‘atiga ega ekanligini ko‘rsatdi. 2017-yilda RSAK muvozanat darajasidan 14,5 foizga past bo‘ldi, bu valyuta bozori liberallashtirish islohotlari (xususan, 2017-yil sentyabrida valyuta kursining erkinlashtirilishi) bilan bog‘liq edi. 2018-yildan boshlab RSAK muvozanat darajasiga yaqinlashdi, ammo ayrim davrlarda (masalan, 2020-yilda global iqtisodiy inqiroz ta‘sirida) 15,6 foizgacha yuqori baholanish (overvaluation) kuzatildi. Umumiy holda, RSAKning o‘rtacha og‘ishi 0,5 foiz atrofida bo‘lib, muvozanat darajasiga yaqin shakllandi.

Jahon Banki ma‘lumotlariga ko‘ra, 2024-yilda O‘zbekistonning real YAIM o‘sishi 6,5 foizni tashkil etdi, eksport hajmi 4,5 foizga o‘sdi, lekin O‘zbekiston so‘mi 3,7 foizga qadrsizlandi. Bu ko‘rsatkichlar iqtisodiy o‘sish va valyuta bozori o‘rtasidagi murakkab o‘zaro ta‘sirni aks ettiradi.

Muhokama. Tahlil natijalari O‘zbekiston iqtisodiyotidagi makroiqtisodiy omillar, xususan eksport salohiyati va valyuta bozori islohotlari RSAKning muvozanat darajasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatganini ko‘rsatadi. RSAKning muvozanat darajasiga yaqinligi mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy barqarorligini ta’minlaydi. Shu bilan birga, qisqa muddatli og‘ishlar tashqi savdo shartlari va global iqtisodiy shoklar ta’sirida yuzaga kelishi mumkin. Kelgusida valyuta siyosatini yanada optimallashtirish uchun tashqi savdo shartlari, global iqtisodiy tendensiyalar va mahsuldorlik o‘rishini doimiy monitoring qilish tavsiya etiladi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot O‘zbekiston iqtisodiyoti doirasida real samarali almashuv kursining (RSAK) uzoq muddatli muvozanat darajasini o‘rganishga bag‘ishlandi. Xatti-harakatga asoslangan muvozanat almashuv kursi (BEER) usuli va xatolikni tuzatish modeli (ECM) asosida 2016-yil I chorakdan 2024-yil IV chorakka qadar bo‘lgan ma’lumotlar tahlil qilindi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, RSAK yillik o‘rtacha 2,2 foiz mustahkamlanish sur’ati bilan muvozanat darajasiga yaqin bo‘lib, o‘rtacha 0,5 foiz og‘ish bilan shakllangan. 2017-yilda valyuta bozori islohotlari ta’sirida RSAK muvozanat darajasidan 14,5 foizga past bo‘lgan, ammo 2018-yildan keyin muvozanatga yaqinlashdi, garchi ba’zi davrlarda 15,6 foizgacha yuqori baholanish kuzatilgan. Tadqiqot eksport salohiyati, valyuta bozori islohotlari va makroiqtisodiy omillarning RSAKga muhim ta’sir ko‘rsatishini aniqladi. Iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash uchun tashqi savdo shartlari va global iqtisodiy o‘zgarishlarni doimiy kuzatib borish hamda valyuta siyosatini takomillashtirish zarur deb topildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Balassa, B. (1964). The purchasing-power parity doctrine: A reappraisal. *Journal of Political Economy*, 72(6), 584–596.
2. Clark, P. B., & MacDonald, R. (1998). Exchange rates and economic fundamentals: A methodological comparison of BEERs and FEERs. *IMF Working Paper*, WP/98/67.
3. MacDonald, R. (2000). Concepts to calculate equilibrium exchange rates: An overview. *Economic Modelling*, 17(3), 375–384.
4. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy Banki. (2024). *Iqtisodiy ko‘rsatkichlar va tahlillar*. <https://cbu.uz/uz/statistics/>
5. Samuelson, P. A. (1964). Theoretical notes on trade problems. *Review of Economics and Statistics*, 46(2), 145–154.
6. World Bank. Uzbekistan Overview. (2024). <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/overview>
7. CEIC Data. Uzbekistan Exchange Rate against USD. (2025). <https://www.ceicdata.com/en/indicator/uzbekistan/exchange-rate-against-usd>